

GRZEGORZ W. KOŁODKO*

János Kornai i jego wiekopomne dzieło

Wprowadzenie

Odszedł János Kornai (1928–2021). Nie doczekał bezsprzecznie należącej mu się od wielu już lat Nagrody Nobla za niekwestionowany, oryginalny i twórczy wkład do myśli ekonomicznej. To nie tylko od czasów Oskara Langego i Michała Kaleckiego najwybitniejszy ekonomista Europy Środkowo-Wschodniej, a nawet całego obszaru byłych krajów socjalistycznych z ich centralnie planowanymi gospodarkami, lecz uczyony światowego formatu, wraz z biegiem czasu doceniany we wszystkich jego odległych od macierzystych Węgier miejscach.

1. Równowaga w planie, nierównowaga w rzeczywistości

Światową renomę przyniosło Kornaiowi opublikowane pół wieku temu przełomowe dzieło zatytułowane *Anti-Equilibrium: On Economics Systems Theory and the Tasks of Research* (Kornai 1971). Do jego napisania – z mnóstwem kategoriycznych sformułowań, niekiedy w ostrym tonie, łącznie z tym, że „ pewne schorzenia można lepiej wyleczyć terapią wstrząsową niż łagodnymi środkami ” – skłoniło go przekonanie, którego nabrał podczas debaty nad skądinąd doniosłą reformą decentralizującą węgierski system gospodarczy w 1968 r. Nie zapominajmy, że była to wówczas najdalej posunięta w krajach państwowego socjalizmu zmiana liberalizująca gospodarkę. Ja wtedy rozpoczynałem ekonomiczne studia, ale już od tamtego czasu wiedziałem, że koniecznie trzeba śledzić myśl Kornai. On sam wiele lat później opublikuje książkę pt. *By Force of Thought: Irregular Memoirs of an Intellectual Journey* (Kornai 2006), w której opisuje – nie stroniąc od uwag samokrytycznych, co jest rzadką cechą właściwą tylko umysłom wielkim – ewolucję swoich myśli o gospodarce i teoretycznych interpretacjach jej funkcjonowania.

* Prof. dr hab. Grzegorz W. Kołodko – Akademia Leona Koźmińskiego; ORCID: 0000-0001-7015-5612; e-mail: kolodko@tiger.edu.pl; kolodko@kozminski.edu.pl

Tak, János Kornai wielce przyczynił się do ustrojowych zmian siłą swoich myśli, głębią badawczej analizy i precyzją teoretycznej syntezy. Myślami, nie czynami. Nie chodził na barykady i wiece, nie angażował się w politykę, ale nieustannie starał się wywierać wpływ na to, jak myślą i zachowują się inni. W tym sensie jego niekiedy wielce teoretyczne, modelowe rozważania miały niebagatelne znaczenie dla praktyki gospodarczej. Niestety, nie zawsze był z uwagą wysłuchiwany, także jako członek Rady Doradców Naukowych Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, EBRD, od jego założenia w 1989 r. do 1994 r. czy Rady Polityki Pieniężnej Węgierskiego Banku Narodowego w latach 1995–2001. Tę drugą przygodę z realną sferą gospodarki, w której zapadają ważne decyzje, później wspominał z rozgoryczeniem, żałując w dużej mierze zmarnowanego czasu; rady swoją drogą, polityka monetarna swoją. Natomiast z mniejszym sceptycyzmem oceniał swą wcześniejszą pracę ekspercką po drugiej stronie Atlantyku, jako jeden z wiceprzewodniczących Komitetu Planowania Rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych w latach 1972–1977.

Pięćdziesiąt lat temu, gdy wielu spośród nas od Łaby do zachodnich wybrzeży Pacyfiku wydawało się, że gospodarka socjalistyczna nawet jeśli nie ma się doraźnie dobrze, to ma przed sobą dobrą przyszłość, nikt nie traktował tych myśli jako poważnego ostrzeżenia, iż wcale tak nie musi być, że system centralnego planowania opierający się na bez mała wszechobecnej własności państwowej może szybko się wyczerpać, jeśli nie potrafi się zreformować. W tym kontekście zapytałem Kornai przy okazji jednego z naszych licznych spotkań już na początku tego wieku, dlaczego jego teoria gospodarki socjalistycznej w zasadzie miała tylko stronę deskryptywną? Dlaczego ograniczała się do opisu i wyjaśniania działania sił i mechanizmów gospodarczej dynamiki, a nie mówiła w zasadzie nic o tym, jak zredukować ich ułomności i poprawiać funkcjonowanie państwowej gospodarki socjalistycznej? Dlaczego nie było w jego piśmiennictwie wskazania sposobów przejścia od ujęcia deskryptywnego do normatywnego, od wyjaśniania, jak system działa, do postulowania kierunków i sposobów jego zmian na lepsze? Usłyszałem w odpowiedzi, że z tej przyczyny, iż był przekonany – przynajmniej od końca lat 60. – że system gospodarki socjalistycznej był niereformowalny. Gdy zaś dociekałem, dlaczego takiego zdania *expressis verbis* nie można znaleźć w jego pracach z tamtego okresu, odpowiedział, że to właśnie fakt, iż nie pisał, jak reformować tamten system, pośrednio dowodzi, że już wtedy był przekonany o nieuchronnym nadejściu z czasem zmierzchu gospodarki planowej, która ze swej natury nie może być zrównoważona.

Drugie fundamentalne dzieło, *Economics of Shortage* (Kornai 1980), wyniosło jego autora na piedestał nie tylko współczesnej myśli ekonomicznej. Bez wątpienia była to najważniejsza praca teoretyczna wyjaśniająca sprawcze mechanizmy funkcjonowania gospodarki socjalistycznej z olbrzymimi implikacjami dla rozważań jednych autorów o kierunkach prorynkowych reform w tamtym systemie, a innych badaczy utwierdzających w przekonaniu o nienaprawialności szwankującego systemu. Nie ma drugiej pracy podobnej co do rangi wpływu na sposób myślenia w państwach socjalistycznych jak ta właśnie książka Kornai. Wymowne są chociażby słowa opiniotwórczego w Rosji i niektórych innych republikach poradzieckich Jegora Gajdara, dyrektora moskiewskiego Instytutu Gospoda-

rek Transformowanych pełniącego obowiązki premiera Rosji w drugiej połowie 1992 r.: „János Kornai understands the way the socialist economy works better than anybody else in the world. His *Economics of Shortage* was for me and my associates in Russia a book of great importance”.

Nie w każdym kraju socjalistycznym była to praca mile widziana i nie wszędzie została przetłumaczona. Nie ukazała się w Rumunii¹, bo – wiadomo – w latach 80. nie było tam niedoborów... Po rosyjsku wyszła dopiero w 1990 r.², w Polsce zaś wyszła pięć lat wcześniej pod nieco eufemistycznym tytułem *Niedobór w gospodarce*. Takie złagodzenie wyrazistej wymowy tytułu „Ekonomia niedoboru” – a ta przecież według oficjalnie dominującej doktryny nie powinna odnosić się do gospodarki centralnie planowanej – na *Niedobór w gospodarce*, który, oczywiście, można by wyeliminować, było zabiegiem wyprzedzającym ewentualną interwencję jakiegoś zagorzałego urzędnika cenzury obawiającego się niezadowolenia na szczytach scentralizowanej władzy³.

Trzecia wielka praca Kornai'a pojawiła się niejako poniewczasie. Jest zatytułowana unikatowo, bo obok siebie występują dwa terminy nagminnie – wtedy głównie na Zachodzie, obecnie poza Chinami prawie wszędzie – myłone w literaturze ekonomicznej i w innych naukach społecznych. W 1992 r., kiedy to gospodarka państwowego socjalizmu przestawała istnieć, ukazała się książka zatytułowana *The Socialist System: The Political Economy of Communism* (Kornai 1992⁴). Ta praca ma nawet więcej cytowań (ok. 5 tys.) niż słynna *Economics of Shortage* (niepełna 4,4 tys.)⁵. Intencjonalnie miał to być uniwersytecki podręcznik na amerykańskich uniwersytetach, począwszy od Harvardu, na których wykładano *Economics of Socialism* najczęściej pod nazwą *Economics of Communism*. W związku z posocjalistyczną transformacją ustrojową, wkraczaliśmy już bowiem w nową epokę, to Kornaiowskie dzieło opisujące odchodzący w przeszłość ustrój ostało się jako akademicki traktat, trzeci w jego doniosłej trylogii obecnej na półkach każdej porządnej uniwersyteckiej biblioteki.

¹ *Anti-Equilibrium...* zostało opublikowane po rumuńsku szybko, bo już w 1974 r. Wtedy jeszcze dyktatorskie zapędy Nicolae Ceaușescu i jego represyjnego aparatu partyjno-państwowego nie nabrały pełnego impetu.

² *Anti-Equilibrium...* w ogóle nie zostało opublikowane w języku rosyjskim. Ukazał się jedynie przyczynkowski artykuł traktujący o nierównowadze (Kornai 1972).

³ W podobnym kontekście wcześniej zetknąłem się z postulatami redaktora naczelnego „Gospodarki Planowej” (teraz „Gospodarka Narodowa”), aby w tytule artykułu o cykliczności wzrostu w socjalizmie (tylko w tytule, bo w treści już nie) uniknąć określenia „cykle wzrostu” i zamienić je na „fazy” (Kolodko 1979), aby nie drażnić władzy w okresie przecież „harmonijnego rozwoju”.

⁴ W tym dziele Kornai przywołuje trzy moje prace dotyczące reform systemowych oraz polityki antyinflacyjnej opublikowane na przełomie dekad lat 80. i 90. (Kolodko 1989b; 1990; Kolodko i in. 1992), przy czym w przypadku tej ostatniej pozycji powołuje się na przesłany mu dwa lata wcześniej manuskrypt monografii. Jako ciekawostkę dodam, że zdziwiła mnie, a zarazem wzbudziła uznanie warsztatowa rzetelność autora, gdy pisemnie zwrócił się o wyrażenie zgody na reprodukcję jednej z tabel zamieszczonej w moim opracowaniu.

⁵ Powszechnie stosowana miara częstotliwości cytowań literatury naukowej, indeks Hirscha (*h-index*), wynosi w przypadku prac Kornai'a 63, co oznacza, że aż tyle prac cytowanych jest co najmniej tyle razy. Indeks ten działa nie jak miara poruszania się wzdłuż płaskiego dystansu, lecz jak miernik wspinaczki na coraz wyższe szczyty.

2. Ekonomia to nauka, nie sowietologia

János Kornai niezbitnie wykazał, że gospodarka socjalistyczna nie posiada skutecznego mechanizmu eliminowania słabych, źle zarządzanych przedsiębiorstw. W obliczu braku bezwzględniego rynku politycy ulegają naciskom załóg oraz dyrekcji państwowych przedsiębiorstw i mają inklinacje do okazywania uznaniowej pomocy firmom, które sobie nie radzą. Wobec systemowego braku twardych ograniczeń budżetowych zarówno politycy, jak i kierownictwo państwowych zakładów pracy nie są w stanie być „twardzi” i stawiać czoła rozmiękczającym system i nieustannie wpychającym gospodarce w stan nierównowagi żądaniom pracowników.

Odkrywczość i oryginalność autora *Anti-Equilibrium...* polegała na tym, że do opisu i analizy odmiennego od zachodniego systemu gospodarczego stworzył inny, odpowiedni język. Inny także niż wówczas powszechnie panujący w literaturze przedmiotu w krajach socjalistycznych. Nie każdy lubił jego sformalizowany język, niektórzy zapewne dlatego, że nie nadążali za nim. To fakt, że mógłby pisać w sposób prostszy, ale swego specyficznego stylu używał celowo, adresując słowa do wyrobionego i zaangażowanego w studiowaną materię czytelnika. Tak też jest, gdy w *Anti-Equilibrium...*, otwierającym oczy wielu współczesnym mu ekonomistom na wyzwania realnej gospodarki i nieporadność teorii ją objaśniającej, pisze: „Jednym ze stabilizatorów organizacji i systemów gospodarczych jest okoliczność, że pewne procesy rozpoczną się lub odchyliły od swojej poprzedniej wielkości dopiero wtedy, gdy zmiany otoczenia przekroczą pewien próg wrażliwości. Zbyt wąskie progi wrażliwości prowadzą do nadwrażliwości, nadmiernych wahań i wstrząsów; natomiast zbyt wysokie progi wrażliwości – do osłabienia przystosowania i do sztywności” (Kornai 1973, s. 261). I w konkluzji: „Gospodarka socjalistyczna nie sprawdziła się jako nadwrażliwa, ale jako ogromnie niewrażliwa. Tok produkcji się zmienia i przystosowuje do zmieniających się potrzeb dopiero w rezultacie uporczywych i ostrych sygnałów (tamże, s. 262).

Kornai to uczony ekonomista, a nie antykomunistyczny sowietolog. Nie zajmował się zwalczaniem realnego socjalizmu ani też nie przepowiadał jego nieuchronnego upadku, aczkolwiek pośrednie sugestie braku perspektyw rozwojowych ze względu na ustrojową, jego zdaniem, niemożność gruntownej przebudowy instytucjonalnych podstaw gospodarki łatwo można dostrzec w jego licznych pracach. Będąc znanym i cenionym badaczem na Zachodzie, był coraz częściej tam zapraszany, aż podjął systematyczne zajęcia w USA. W latach 1986–2002 wykładał ekonomię polityczną socjalizmu i prowadził badania z tego zakresu na Harvardzie, ale w odróżnieniu od niektórych innych luminarzy nauk społecznych z państw socjalistycznych (na Zachodzie określanymi jako komunistyczne) nie parał się „antykomunistyczną” krucjatą, lecz rozwijał swoją teorię. Szczególną cechą jego naukowej biografii jest wahadłowość. Nie w tym sensie, że się wahał intelektualnie i politycznie, bo miał już jednoznacznie wyrobione poglądy, lecz dlatego że prowadził wahadłowy tryb naukowego – i osobistego – życia: semestr w Cambridge, Massachusetts, na Uniwersytecie Harvarda, semestr w Budapesz-

cie w Instytucie Ekonomii Węgierskiej Akademii Nauk oraz na Uniwersytecie Środkowoeuropejskim.

Ta jedyna w swoim rodzaju wahadłowość była znacząca. W ten sposób Kornai pokazywał, że świat więcej łączy niż dzieli, sam przy tym dowodząc, jak znakomicie można integrować merytorycznie i metodologicznie wydawałoby się niespójną myśl ekonomiczną wynikającą z krytycznej obserwacji gospodarek socjalistycznej i kapitalistycznej. Sądzę, że wyrastał on wtedy ponad to, co była w stanie pojąć nawet amerykańska, czołowa przecież, myśl ekonomiczna. Do tego zdolny mógł być tylko wielki umysł, intelektualnie ogarniający równocześnie i do głębi istotę obu systemów gospodarczych.

W późniejszych latach, już pod koniec kariery zawodowej, zaowocuje to ciekawym studium, dwoma esejami porównującymi istotne cechy przeciwstawnych ustrojów gospodarczych, przy czym Kornai ma odwagę wskazywać nie tylko ułomności nieistniejącego już realnego socjalizmu, co obecnie innym nader łatwo przychodzi, lecz również jak najbardziej istniejącego realnego, a jakże, kapitalizmu. Tylko on mógł w taki sposób skonfrontować socjalistyczną gospodarkę permanentnych niedoborów z kapitalistyczną gospodarką permanentnych nadwyżek, podkreślając, że jeden i drugi typ nierównowagi jest zaprzeczaniem racjonalności ekonomicznej, ale jednak ten drugi – kapitalistyczny – jest jakościowo lepszy (Kornai 2014). Co do wyższości gospodarki rynkowej nad planową, prywatnej nad państwową, kapitalistyczną nad socjalistyczną to nie miał wątpliwości ani w latach 70. XX w., ani w pierwszej dekadzie XXI w., ani tworząc i mieszkając w Cambridge, ani pracując i żyjąc w Budapeszcie.

Uprawiając swój wahadłowy tryb amerykańsko-węgierskiego życia naukowego, Kornai pisał po węgiersku, przy czym towarzyszyła mu asystentka, która na pniu tłumaczyła tworzoną pracę na język angielski. Zasadą autora było publikowanie kolejnych książek w pierw w ojczystym języku, potem po angielsku. Było to tak sprawnie zorganizowane, że zarówno *Anti-Equilibrium...*, jak i *Economics of Shortage* ukazały się w tym samym roku, odpowiednio 1971 i 1980, jednak w pierw po węgiersku. I, oczywiście, następnie w wielu innych językach; w sumie w 25⁶, co jest rzadkością w przypadku akademickiej literatury ekonomicznej.

3. Między nami ekonomistami

Bezpośrednia znajomość i nic osobistej przyjaźni związała się między nami latem 1989 r. To był szczególny czas, gdyż w Polsce już za nami był historyczny Okrągły Stół oraz czerwcowe wybory do Sejmu i Senatu, które przesądziły przełom w politycznym obliczu Polski. Stał jeszcze Mur Berliński, istniał Związek Radziecki, choć dzięki Gorbaczowowi i jego reformom nie obowiązywała już tzw. doktryna Breżniewa wręcz nakazującą zbrojną interwencję w bratnich krajach pragnących

⁶ Po angielsku ukazało się 18 książek Kornaia, po chińsku 15 i po polsku 10. Dla porównania: po wietnamsku siedem, po rosyjsku sześć, po niemiecku pięć, po słowacku cztery, po czesku i bułgarsku po trzy, po rumuńsku dwie i tylko po jednej po chorwacku i serbsku, a także po arabsku.

zmiany systemu (Gorbachev 2021). W języku wczesnego Kornaia – tego sprzed dwu dekad – „zmiany otoczenia przekroczyły pewien próg wrażliwości”.

Obaj byliśmy wtedy w Helsinkach, pisząc swoje prace w ONZ-owskim World Institute for Development Economics Research, UNU-WIDER (Kolodko 1989a; Kolodko i in. 1990; Kornai 1992). Kornai pisał po węgiersku, asystentka na miejscu tłumaczyła na angielski i redagowała rodzący się manuskrypt kolejnej książki. W zasadniczej części autor wykorzystywał uporządkowane stenogramy swych harwardzkich wykładów z końca lat 80., oczywiście wygłaszanych i spisywanych po angielsku, które powielone w minimalnym nakładzie mogliśmy studiować przed ukazaniem się jego najobszerniejszego dzieła.

Pobyt w WIDER-ze to szczególne dwa tygodnie, stwarzające okazje do codziennych rozmów, pracowaliśmy bowiem nieustannie, w weekendy też. Tematem ożywionej dyskusji były sposoby na dłuższą metę przejścia do gospodarki rynkowej, a na krótką – wyjścia z wyjątkowo ostrego w Polsce syndromu *shortageflation*. Na Węgrzech był on zdecydowanie mniej dotkliwy i tym bardziej jest ciekawe, że to tam właśnie zrodziła się teoria gospodarki niedoborów. Wtedy w WIDER-ze zajmowałem się tą pierwszą, fundamentalną kwestią, a o tej drugiej pisałem kilka lat wcześniej (Kolodko, MacMahon 1987), także pod wpływem toku myśli Kornaia. W najśmielszych wyobrażeniach o przyszłości nie mogłoby wówczas przyjść nikomu na myśl, że tą kategorią posłużę się ponownie po upływie jednej trzeciej wieku, porównując wcześniejszy fenomen z czasów drugiej wojny światowej, który określiłem jako *shortageflation* 1.0, z tym właściwym niezrównoważonej gospodarce socjalistycznej, *shortageflation* 2.0, z obecnym, zaistniałym w kontekście pandemii koronawirusa, *shortageflation* 3.0 (Kolodko 2021).

Później spotykaliśmy się wielokrotnie, nie tylko, acz najczęściej w stolicach naszych dwu bratnich krajów. W 2001 r. gościliśmy profesora Kornaia na naszej uczelni, w Akademii Leona Koźmińskiego, w której wygłosił inspirujący wykład na temat roli państwa w gospodarce posocjalistycznej (Kornai 2001). To wciąż kontrowersyjny teoretycznie i skomplikowany praktycznie temat, nie zaszkodzi tym bardziej sięgnąć do tego tekstu, gdyż jego główne wątki zachowują aktualność dwadzieścia lat później, nie tylko w Polsce i na Węgrzech.

Nasze ostatnie osobiste spotkanie odbyło się w 2018 r. w Budapeszcie podczas międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej na Uniwersytecie Korwina z okazji 90-lecia Jánosa Kornaia. W moim starym egzemplarzu *Anti-Equilibrium...*, z pozaginanymi rogami licznych stron z cennymi myślami, pokrytymi mnóstwem odręcznych uwag, autor dzieła napisał: „*To Greg, to the open-minded young reader of 1973 and to the more experienced, wise reader of 2018*”. Tak, wiele nauczyłem się prze te lata, także od autora tej znakomitej i wielce wartościowej mimo upływu czasu książki; to klasyka literatury ekonomicznej. Kilkanaście lat wcześniej, w 2007 r., osobistą bardzo książkę o wędrówce własnych myśli w tym wędrującym świecie zadedykował mi, pisząc: „*To Greg, with friendship and with gratitude for your leading in reaching the Polish succes*”. Na ten sukces – przez jednych wyolbrzymiany (Piatkowski 2018), przez innych niedoceniany (Karpiński 2020) – złożył się splot okoliczności i na pewno wśród nich były również praktycz-

ne wnioski wyciągane z Kornaiowskiej teorii. Teraz, niestety, zastanawialiśmy się, czy te transformacyjne sukcesy naszych ojczyzn uda się podtrzymać w obliczu ataku nieliberalnej demokracji i ekonomicznego populizmu. Kornai bardzo mocno przeżywał i z nieukrywanymi negatywnymi emocjami odnosił się do rządów partii Fidesz w jego kraju, które nie bez powodu kojarzyły mu się z rządami partii PiS w moim.

Urodzinowym prezentem ode mnie był specjalnie przygotowany referat – jak to jubilat z zadowoleniem określił, „szyty na miarę” (*tailor-made*) – o chińskiej transformacji (Kolodko 2018). Akurat w tej sprawie – chińskich reform oraz istoty chińskiego ustroju – mamy różne poglądy. O ile Kornai twierdzi, że Chiny wyeliminowały z powodzeniem miękkie ograniczenia budżetowe⁷ – jedną z głównych kategorii w jego teorii nierównowagi (Kornai 1986) i w rezultacie pozbyły się niedoborów, przechodząc *de facto* do kapitalizmu, czego jego zdaniem dowodzi większościowy udział prywatnej własności środków produkcji (Kornai 2008), ja twierdzę, iż udało się tam wyeliminować systemowe dla socjalizmu niedobory, tworząc nowy, odmienny zarówno od socjalizmu, jak i kapitalizmu urząd w pełni zliberalizowanymi cenami, ale nie w pełni utwardzonymi ograniczeniami budżetowymi.

Ponadto uważam, że to ogromna przesada, gdy Kornai głosi, iż celem „Przywódców współczesnych Chin (...) jest zajęcie pozycji hegemonicznego przywódcy globu” (Kornai 2019). Uważam, że ich dążeniem jest ponowne uczynienie Chin wielkimi, ale nie kosztem innych narodów, lecz przez produktywną synergię z nimi. Aktywność zagraniczną Chin, w tym śmiałą Inicjatywę Pasa i Szlaku, należy postrzegać jako środek do rozwiązania narastających problemów wewnętrznych przez podtrzymywanie koniunktury gospodarczej, a nie jako rodzaj nowego międzynarodowego ekspansjonizmu. Niektórzy sięją strach, inni łudzą się, że oto nadchodzi *Pax Sinica*. Bynajmniej. Możemy natomiast pokładać pewne nadzieje w fakcie, że wraz z nieuchronnie rosnącą rolą Chin na globalnych polach politycznym i ekonomicznym z czasem kraj ten będzie w stanie przekazać niektórym innym częściom świata przynajmniej część swoich umiejętności odnośnie do dobrych praktyk w sferze działań zbiorowych.

Kornai słusznie pisze, że zachodni intelektualiści „nie tylko z aprobatą obserwowali transformację Chin, lecz również aktywnie przyczynili się do tych zmian”. Ja również w jakiejś skromnej mierze brałem w tym udział, ale zasadniczo nie zgadzam się z twierdzeniem, że „ponosimy moralną odpowiedzialność za to, iż nie protestujemy przeciwko zmartwychwstaniu chińskiego potwora”. Po pierwsze, nie ma żadnego potwora. Po drugie, większość z nas kwestionuje konkretne błędy reform strukturalnych i wady polityki gospodarczej oraz sugeruje właściwe kierunki zmian. To Chińczycy są autorami swego wielkiego sukcesu gospodarczego, aczkolwiek nie bez wpływu zagranicznej myśli ekonomicznej. Gdyby jej nie posłuchali, zwłaszcza we wcześniejszych fazach rynkowych reform, sytuacja tam-

⁷ Poglądu tego nie podzielają niektórzy autorzy, twierdząc, że można prowadzić politykę elastycznych cen równowagi oczyszczających rynek również w warunkach miękkich ograniczeń budżetowych (Nutti 2018; Popov 2014).

że byłyby znacznie gorsza lub – jeśli ktoś chce – nie tak dobra, jak jest. Jeśli ktoś chce zobaczyć potwora, niech jedzie do Korei Północnej, a nie do Chin.

Jeśli cywilizacja ma przetrwać w pokoju, to może się to okazać realne wyłącznie dzięki społecznej gospodarce rynkowej. Trudno sobie wyobrazić, aby jakikolwiek inny system ekonomiczny i polityczny mógł zapewnić niezbędną dozę światowej racjonalności w epoce nieodwracalnej globalizacji. Miejmy nadzieję, że Chiny, które dawno temu pozostawiły za sobą potwora maoistowskiego komunizmu, pójdą w kierunku społecznej gospodarki rynkowej (oczywiście, ze słynną „chińską charakterystyką”) i nie będą ani państwowym skorumpowanym kapitalizmem, ani niesprawiedliwym neoliberalnym kapitalizmem. Obserwujemy tam bardzo zróżnicowane struktury gospodarcze, ciekawy obieg myśli ekonomicznej na temat twórczego współlistnienia sektora prywatnego i interwencji państwa, przedsiębiorczości wolnorynkowej i rządowej polityki gospodarczej, regulacji i spontaniczności, technologii i kultury. To ani socjalizm, ani kapitalizm; to nie potwór, jak to określił Kornai, a nowy ustrojowy fenomen, który nazywam chinizmem (Kolodko 2019).

Niestety, nie będziemy już mogli toczyć w tej materii intelektualnego sporu. János odszedł...

Bibliografia

- Gorbachev M.S. (2021), *Perestroika and New Thinking: A Retrospective*, „Russia in Global Affairs”, 9.08.2021 (<https://eng.globalaffairs.ru/articles/perestroika-and-new-thinking/>; dostęp 25.10.2021).
- Karpiński A. (2020), *Polska droga do roku 2050. Jak działać racjonalnie w coraz bardziej nieracjonalnym świecie*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa.
- Kolodko G.W. (1979), *Fazy wzrostu gospodarczego w Polsce*, „Gospodarka Planowa” 3, s. 137–143.
- Kolodko G.W. (1989a), *Kryzys, dostosowanie, rozwój*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1989.
- Kolodko G.W. (1989b), *Stabilization Policy in Poland: Challenges and Constraints*, „Working Papers” 3, Research Institute of Finance, Warsaw (http://www.tiger.edu.pl/kolodko/working/if/IF_working_papers_nr3.pdf; dostęp 25.10.2021).
- Kolodko G.W. (1991), *Polish Hyperinflation and Stabilization 1989–1990*, „Most. Economic Journal of Eastern Europe and the Soviet Union”, No. 1, s. 9–36 (http://www.tiger.edu.pl/kolodko/artykuly/Polish_Hyperinflation.pdf; access 25.10.2021).
- Kolodko G.W. (2018), *Socialism, Capitalism, or Chinism?*, „Communist and Post-Communist Studies”, Vol. 51, Issue 4, s. 285–298 (<https://online.ucpress.edu/cpcs/article-abstract/51/4/285/567/Socialism-capitalism-or-Chinism?redirectedFrom=full-text>; dostęp 25.10.2021).
- Kolodko G.W. (2021), *Shortageflation 3.0: War Economy – State Socialism – Pandemic Crisis*, „Acta Oeconomica”, Special Issue 2021 (forthcoming).
- Kolodko G.W., MacMahon W. (1987), *Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach*, „Kyklos” 40, Fasc. 2, s. 176–197 (doi.org/10.1111/j.1467-6435.1987.tb02671.x).

- Kolodko G.W., Ostrowski M., Rosati D. (1990), *Stabilization Policy in Poland: Challenges and Constraints*, „WIDER Working Papers”, WP 81, World Institute for Development Economics Research of the United Nations University, UNU-WIDER, Helsinki (<https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/WP81.pdf>; dostęp 25.10.2021).
- Kolodko G.W., Gotz-Kozierkiewicz D., Skrzyszewska-Paczek E. (1992), *Hyperinflation and Stabilization in Postsocialist Economies*, Kluwer Academic Publishers, Boston–Dordrecht–London.
- Kornai J. (1971), *Anti-Equilibrium: On Economic System Theory and the Task of Research*, North Holland, Amsterdam.
- Kornai J. (1972), *W stronę teorii nierównowagi*, „Ekonomia i Matematyczne Metody” tom VIII, nr 5.
- Kornai J. (1973), *Anti-Equilibrium. Teoria systemów gospodarczych. Kierunki badań*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kornai J. (1980), *Economics of Shortage*, North-Holland, Amsterdam.
- Kornai J. (1985), *Niedobór w gospodarce*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Kornai J. (1986), *The Soft Budget Constraints*, „Kyklos” 39(1), s. 3–30.
- Kornai J. (1992), *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Kornai J. (2001), *The Role of the State in a Post-Socialist Economy*, „Distinguished Lectures Series” 6, Leon Koźmiski Academy of Entrepreneurship and Management (WSPiZ), Warsaw (<https://www.tiger.edu.pl/publikacje/dist/kornai.pdf>; dostęp 25.10.2021).
- Kornai J. (2006), *By Force of Thought: Irregular Memoirs of an Intellectual Journey*, MIT Press, Cambridge, Mass.–London.
- Kornai J. (2008), *From Socialism to Capitalism*, Central European University Press, Budapest–New York.
- Kornai J. (2014), *Dynamism, Rivalry, and the Surplus Economy: Two Essays on the Nature of Capitalism*, Oxford University Press, New York.
- Kornai J. (2019), *Economists share blame for China’s ‘monstrous’ turn*, „Financial Times”, July 11th (dostęp 25.10.2021).
- Nuti D.M. (2018), *The Rise and Fall of Socialism*, Dialogue of Civilizations Research Institute, Berlin (https://doc-research.org/2018/05/rise_and_fall_of_socialism/; dostęp 9.05.2020).
- Piatkowski M. (2018), *Europe’s Growth Champion: Insights from the Economic Rise of Poland*, Oxford University Press, Oxford–New York.
- Popov V. (2014), *Mixed Fortunes: An Economic History of China, Russia, and the West*, Oxford University Press, New York.

JÁNOS KORNAI I JEGO WIEKOPOMNE DZIEŁO

Streszczenie

János Kornai to podczas ostatnich pięćdziesięciu lat najwybitniejszy ekonomista krajów socjalistycznych i posocjalistycznych. To uczonej światowej renomy, który pozostawił po sobie ogromny dorobek opublikowany w około trzydziestu językach. Jego teoria systemowej nierównowagi w gospodarce centralnie planowanej, koncepcja twardych i miękkich ograniczeń budżetowych oraz ekonomia niedoborów miały znaczenie przełomowe dla naukowej interpretacji procesów produkcji, dystrybucji i akumulacji kapitału w gospodarkach pań-

stwowego socjalizmu. Znaczący jest także dorobek autora odnośnie do ogólnej ekonomii politycznej socjalizmu, którą wykladał m.in. na Uniwersytecie Harvarda. O ile analizując system socjalistyczny Kornai ograniczał się w zasadzie do ujęcia deskryptywnego, o tyle w pracach publikowanych po 1989 r. jego uwagę przyciągała ekonomia normatywna, w tym postulaty dotyczące kierunku reform strukturalnych, budowy instytucji i polityki gospodarczej w trakcie posocjalistycznej transformacji ustrojowej. Ważka jest także jego ostatnia książka, porównująca nierównowagę charakteryzującą się brakami towarów w socjalizmie z nierównowagą właściwą dla nadwyżek towarowych w kapitalizmie. Artykuł analizuje i komentuje ewolucję myśli teoretycznej tego wybitnego ekonomisty oraz jej wpływ na realne procesy gospodarcze. Formułowane są także uwagi polemiczne dotyczące interpretacji procesów ekonomiczno-społecznych i politycznych zachodzących w Chinach.

Słowa kluczowe: János Kornai, nierównowaga, gospodarka niedoborów, ograniczenia budżetowe, socjalizm

JEL: B31, D50, E64, P11, P20

JÁNOS KORNAI AND HIS IMMORTAL WORKS

Summary

János Kornai was the most eminent economist of socialist and post-socialist countries in the last fifty years. He was a worldwide known scientist who has left a huge scientific legacy published in about thirty languages. His theory of systemic disequilibrium in centrally planned economy, the concept of hard and soft budgetary constraints as well as the idea of a shortage economy were of fundamental importance for a scientific interpretation of production, distribution and accumulation processes in the economies of state socialism. He has also made a significant contribution to the general theory of socialism, which he lectured i.a. in Harvard University. His early analyses of the socialist system were largely descriptive, but his works published after 1989 included many normative elements, i.a. his proposals regarding the direction of structural reforms, institution building and economic policy recommended during post-socialist transformation. Important is also his last book, which compared shortage-type disequilibrium existing in socialism with the oversupply disequilibrium typical of capitalism. The article contains a discussion and some comments on the evolution of the theoretical thought of that prominent economist and his influence on real economic processes. There are also some critical remarks on his interpretation of economic, social and political developments in China.

Keywords: János Kornai, disequilibrium, shortage economy, budgetary constraints, socialism

JEL: B31, D50, E64, P11, P20

ЯНОШ КОРНАИ И ЕГО ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД

Резюме

Янош Корнай – это наиболее выдающийся экономист социалистических и постсоциалистических стран на протяжении последних пятидесяти лет. Это ученый с мировым именем, который оставил после себя огромное наследие, опубликованное на почти тридцати языках. Его теория системного неравновесия в центрально планируемой эко-

номике, концепция твердых и мягких бюджетных ограничений, а также экономика дефицита, имели переломное значение для научного объяснения процессов производства, распределения и аккумуляции капитала в экономиках государственного социализма. У автора имеются также значительные достижения в области общей политэкономии социализма, которую он преподавал, в частности, на университете Гарварда. При анализе социалистической системы Корнай ограничивался дескриптивным подходом. В свою очередь, в работах, публикуемых после 1989 г., он уделял внимание нормативной экономике, в том числе формулировал постулаты, касающиеся направлений структурных реформ, строительства институтов и экономической политики в ходе постсоциалистической трансформации строя. Важное значение имеет также его последняя книга, сопоставляющая неравновесие, характеризующееся нехваткой товаров при социализме с неравновесием, вызванным товарными излишками при капитализме. В статье проводится анализ и дается комментарий относительно эволюции теоретической мысли этого выдающегося экономиста, а также его влияние на реальные экономические процессы. Формулируются также полемические замечания, касающиеся интерпретации экономико-социальных и политических процессов, происходящих в Китае.

Ключевые слова: Янош Корнай, неравновесие, экономика дефицита, бюджетные ограничения, социализм

JEL: B31, D50, E64, P11, P20